

ТВОРЦІ ЗМІН. УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ НОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Артимишин П. І., Ільницький В. І.

ВСТУП

Цьогоріч минає 31 рік з часу відродження незалежної України. Протягом цього часу чинником, який послідовно відстоював курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію України було українське громадянське суспільство, яке не формувалося в Україні в кабінетах всіляких «експертів», «аналітиків» чи «політтехнологів», а на вулицях українських революцій, яких в українській історії останніх десятиліть було три: Революція на граніті (2–17 жовтня 1990 р.), Помаранчева революція (22 листопада – 26 грудня 2004 р.), Революція Гідності (21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р.). Вони стали справжньою «кузницею кадрів» для українських творців змін, які, врешті, склали частину новітньої української політичної еліти, навіть тоді, коли, почасти, спочатку самі були налаштовані до неї опозиційно.

1. Революція на граніті

У 1985 р. СРСР очолив Михайло Горбачов, практично одразу розпочавши реалізацію політики «Перебудови». Остання передбачала втілення таких аспектів: у внутрішньополітичній сфері – політики гласності та демократизації суспільного життя; в економіці – введення елементів ринкових відносин; у зовнішній політиці – відмову від надмірної критики так званого капіталістичного ладу, значну інтенсифікацію та поліпшення відносин зі США і демократичними країнами Західної Європи; в загальному контексті – визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і глобальних світових проблем¹.

¹ Плохій С. *Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу*. Харків : КСД, 2019. С. 49–70.

Відтак, комуністична верхівка відтепер більш лояльно і терпимо ставилася до своїх ідеологічних супротивників, тому колишні дисиденти та національно свідомо молодь активізувалися і змогли відкрито проводити свою діяльність.

В Україні в другій половині 1980-х рр. на цій хвилі виникли організації національно-демократичного спрямування, найпопулярнішими були такі, як Народний рух України, Українська Гельсінська спілка, Українська студентська спілка, Студентське братство, Спілка Незалежної Української Молоді (СНУМ, зараз просто СУМ) та інші².

Водночас в Україні, як загалом в СРСР, наприкінці 1980-х рр. накопичилися суттєві економічні проблеми, яким не могла зарадити лише політика гласності – давала збій планова економіка, орієнтована переважно на військово-промисловий комплекс. Через це виник дефіцит елементарних побутових речей, а також продуктів харчування³.

Негативні наслідки планової економіки породжували негативні настрої у суспільстві та критичне ставлення громадян до чинної влади. Панівна роль компартії, підпорядкування їй усіх сфер життя не відповідали потребам переважної більшості населення і були неспроможні змінити наявну соціально-економічну ситуацію, щоб задовольнити почасти й елементарні споживчі потреби людей. У значній кількості людей, зокрема у молоді, не було можливостей повноцінно себе реалізовувати при тогочасній системі державної влади. Крім того, розпочиналося національно-культурне відродження у радянських республіках, у тому числі й Українській⁴. В такій ситуації виникла необхідність рішучих дій зі сторони суспільства.

² Сич О. М. Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, НАН України, Київ, 2019. С. 167.

³ Попович З. Співіснування ринкових, планових і адміністративних механізмів господарювання в економічній системі СРСР. *Спільне. Commons*. 2016. 12 квітня. URL: <https://commons.com.ua/uk/spivisnuvannya-rinkovih-planovih-i-administrativnih-mehanizmv-gospodaryuvannya-v-ekonomichnij-sistemi-srsr/>; Harrison M., Plan Kim B. Y. *Siphoning and Corruption in the Soviet Command Economy*. Warwick : Warwick Economic Research Papers, 2001. № 606. PP. 4–20.

⁴ Войналович В. «Галицький проект» релігійного відродження в Україні 1970–1980 років. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 1. С. 72–103.

Тим часом у березні 1990 р. відбулися вибори до Верховної Ради УРСР. За їхніми результатами більшість голосів здобули комуністи, які сформували у парламенті більшість під назвою «За суверенну радянську Україну» (неформально об'єднання за кількість першочергових членів отримало назву «група 239»), яку очолив Олександр Мороз. Останній упродовж 1960–1980-х рр. пройшов шлях від випускника Української сільськогосподарської академії у Києві (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України) та Вищої партійної школи при ЦК Компартії України до завідувача аграрного відділу обкому КПУ, і саме з цієї посади балотувався у народні депутати УРСР⁵.

Народні депутати, які опонували комуністичній більшості та виступили за демократизацію суспільно-політичної ситуації в УРСР в руслі активізації національно-державницьких процесів в республіці, створили Народну Раду, яка станом на жовтень 1990 р. нараховувала 125 народних депутатів, очолюваних українським академіком, фізиком-теоретиком, доктором фізико-математичних наук, професором Ігорем Юхновським⁶.

Національно свідома молодь уважала, що третина голосів демократів у Верховній Раді УРСР не стала перемогою, адже для прийняття рішень потрібна була більшість голосів. Ця теза, висловлена Олесем Донієм – тоді студентом історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка та голови Київської організації Української студентської спілки (УСС), на конференції Народного руху України, спричинила спротив у зали. Тому студенти вирішили самостійно активізувати дії, зорієнтовані на протестний рух проти радянської системи, запланувавши відповідні акції на жовтень 1990 р.⁷

Ідея проведення пікетів, основою яких мало стати студентське голодування, виникла влітку 1990 р. на святкуванні п'ятсотріччя Запорізької Січі в середовищі київської УСС, яку підхопило

⁵ Удод О.А. Мороз Олександр Олександрович. *Енциклопедія історії України* : Т. 7: Мі-О / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2010. С. 72–73.

⁶ Підкова І. Парламентська опозиція в процесах суверенізації Української РСР: Народна рада і Всесоюзний референдум 1991. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11–12. С. 107–114.

⁷ Петренко Л. Маркіян Іващишин: голодування – це не авантюра, це радше – романтизм. *Zaxid.net*. 2010. 15 жовтня. URL: https://zaxid.net/markiyan_ivashishin_goloduvannya_tse_ne_avantuyura_tse_radshe_romantizm_n1113576

Студентське братство Львівщини. Форму протесту «запозичили» в болгарських студентів, які в червні 1990 р. оголошували антиурядові голодування, вимагаючи змін⁸.

Ще перед початком акції протесту прийняли рішення про вибір співоголів, якими стали вже згадуваний Олесь Доній, голова Студентського братства Львова Маркіян Іващишин та очільник Дніпродзержинської УСС Олег Барков. Втім, де-факто, реально лідерами були М. Іващишин та О. Доній.

Крім цього, до координаторів акції, окрім її керівників, долучилися також голова Студентського братства Львівського медінституту (нині – Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького) Олег Тягнибок та студент філософського факультету Київського університету ім. Т. Г. Шевченка і Голова секретаріату УСС В'ячеслав Кириленко.

Спочатку акції протесту планували розпочати 1 жовтня. Однак цього дня опозиційні парламентські сили проводили всеукраїнський страйк, а тому, аби студентський пікет не “розчинився” на тлі цієї хвилі, вирішили розпочинати його наступного дня. Загалом варто відзначити, що підготовка до акції відбувалася в умовах суворої конспірації. Львів'яни, які на 2 жовтня їхали до Києва, збиралися невеликими групами, одноразово брали не більше п'яти квитків, щоб не викликати підозри. У кожного був чіткий план, яким маршрутом добиратися від вокзалу до центру столиці⁹.

У результаті 2 жовтня 1990 р. в Києві, на Майдані, який тоді мав назву Площа Жовтневої революції, з'явилися намети. Група студентів, переважно з київських та львівських закладів вищої освіти, оголосили голодування і висунули політичні вимоги:

- дострокове припинення повноваження Верховної Ради України та призначення нових виборів на багатопартійній основі восени 1991 р. (пропозиція київського УСС);

- відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола (пропозиція львівського Студентського братства; Маркіян Іващишин уважав таку вимогу важливою, адже завершення акції

⁸ Як починалася студентська «Революція на граніті»? *УІНП*. 2019. 2 жовтня. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-pochynalasya-studentska-revoluciya-na-graniti>

⁹ Салюк А. «Розраховували ми виключно на власні сили». *Збруч*. 2015. 5 жовтня. URL: <https://zbruc.eu/node/42191>

мало бути ознаменоване якоюсь вагомою жертвою з боку органів влади, оскільки решту вимог неможливо було виконати одразу, була потрібна демонстрація капітуляції);

– прийняття закону про націоналізацію майна КПУ та Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, комсомолу (ЛКСМУ) (пропозиція київського УСС);

– недопущення підписання нового Союзного договору (пропозиція київського УСС);

– повернення до України солдатів, які проходять строкову службу за межами держави, і забезпечення проходження служби на території республіки юнакам подальших призовів (пропозиція львівського Студентського братства)¹⁰.

За кілька днів наметове містечко розрослося до кількох сотень постійних мешканців та кількох тисяч тих, хто щодня збиралися на Майдані. До протестувальників приєдналися студенти з інших закладів вищої освіти, молодь підтримали кияни. Так починалася перша в новітній історії України широкомасштабна акція спротиву, яка отримала назву «Револуція на граніті»¹¹.

Спочатку акція планувалася під стінами Верховної Ради УРСР, але там протестувальників зустріли посилені загони міліції. Тому інша частина пікетувальників, які перебували на площі Жовтневої революції перед монументом Володимиріу Леніну, вирішили зайняти позиції й розгорнути наметове містечко на цьому місці, де розганяти силою молодь міліціанти вже не наважилися.

Загалом, хоч голодування в центрі Києва тривало лише 16 днів, Револуція на граніті змінила обличчя тодішньої, багато в чому ще радянської України, адже у жовтні 1990 р. центр столиці УРСР на два тижні став епіцентром політичних мітингів та дискусій – для радянської реальності явище не дуже поширене. Студентів відвідували політики і вчорашні дисиденти, частими гостями табору стали барди – лауреати першого фестивалю «Червона рута» Едуард Драч, Марія Бурмака. Голодувальників підтримали й народна

¹⁰ Петренко Л. Маркіян Іващишин: голодування – це не авантюра, це радше – романтизм. *Zaxid.net*. 2010. 15 жовтня. URL: https://zaxid.net/markiyan_ivashhishin_goloduvannya_tse_ne_avantyura_tse_radshe_romantizm_n113576; Револуція на граніті: Ми були циніками, які загинули б заради ідеї, – Михайло Свистович. *МАЙДАН*. 2015. 3 жовтня. URL: <https://maidan.org.ua/2015/10/revolyutsiya-na-hranitmy-buly-tsynikamy-yaki-zahynuly-b-zarady-ideji-myhajlo-svistovych/>

¹¹ Студентська революція на граніті : альбом / авт. та упоряд. О. Доній. Київ : Смолоскип, Тріумф, 1995. С. 3–18.

артистка України Ніла Крюкова та українська письменниця, поетеса-шістдесятниця Ліна Костенко. Кілька народних депутатів на підтримку студентів також оголосили голодування просто в сесійній залі. А український письменник Олесь Гончар після того, як комуністична частина Верховної Ради УРСР відмовилася підтримати студентів, демонстративно відмовився від свого партійного квитка і вийшов зі складу Політбюро ЦК КПУ¹².

Переломним стало 15 жовтня, коли в Києві оголосили загальний студентський страйк, і протестувальники почали займати приміщення закладів вищої освіти, а на площі Жовтневої революції зібралося близько ста тисяч мітингувальників. Того ж дня студентам вдалося послабити міліцейський кордон біля Верховної Ради УРСР та організували на площі перед нею ще одне наметове містечко¹³.

До зали парламенту запросили лідерів акцій протесту. Позицію студентів з трибуни парламенту озвучив Олесь Доній. Після численних дискусій 17 жовтня Верховна Рада УРСР 314 голосами «за» (лише 38 були «проти») прийняла рішення частково задовольнити вимоги студентів. Віталія Масола відправили у відставку, інші вимоги пообіцяли виконати по змозі¹⁴. На жаль, головне питання – про розпуск Верховної Ради УРСР – так і не було втілене в життя. Хоча навіть Леонід Кравчук, тодішній голова українського радянського парламенту, пізніше зізнавався, що, якби 1991 р. провели нові вибори до Ради, суспільно-політичні процеси в Україні могла би значно швидше піти за європейським, а не пострадянським зразком¹⁵.

¹² «Революція на граніті»: 30 років тому студенти розпочали протест на Майдані. *Донецька обласна державна адміністрація*. 2020. 2 жовтня. URL: <https://dn.gov.ua/news/revolyuciya-na-graniti-30-rokiv-tomu-studenti-rozpochali-protest-na-majdani>

¹³ Семків В. Великий жовтень по-українськи. *Україна молода*. 2010. 1 жовтня. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1749/180/61913/>

¹⁴ Постанова Верховної Ради Української РСР «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». *Верховна Рада України*. 1990. 17 жовтня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=402-12#Text>

¹⁵ Як починалася студентська «Революція на граніті»? *ВІНП*. 2019. 2 жовтня. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-pochynalasya-studentska-revoluciya-na-graniti>

Загалом, студентське голодування в Києві з політичними вимогами стало шоком не лише для України, а й для всього тодішнього СРСР. Так, беручи інтерв'ю в українських студентів-протестувальників кореспондент чи не найпопулярнішої інформаційної програми в СРСР часів Перебудови «Взгляд» («Погляд») Олександр Політковський, був щиро здивований: «Ну, щоб хлопці служили тільки в Україні, – це зрозуміла вимога, націоналізація майна КПУ та ЛКСМУ – теж начебто приймається, але чому вони прагнуть виходу зі Союзу?»¹⁶.

Однак для самих учасників голодування це була не юнацька романтика чи якийсь екстремізм, а свідомо громадянська позиція.

«Їхали з очікуванням, що через два-три дні нас розженуть. Тому в першій групі, що прибула до Києва, дівчат не було. Ми усвідомлювали, що, коли програємо й повернемося, все одно відрахують з університету. А в тюрму сісти? Це навіть романтично», – згадував Маркіян Іващишин¹⁷.

Водночас протестувальники продемонстрували високий рівень самоорганізації та здатність чітко налагодити роботу із харчування та медичного забезпечення та загалом гуманітарної допомоги всередині наметового містечка.

Радіожурналістка Ярина Скуратівська, яка у жовтні 1990 р. була першокурсницею, пригадувала: «Ті, хто голодував, мав білі пов'язки, а ми носили чорні. Моє завдання, серед іншого, полягало у дегустації води, яку приносили небайдужі до табору, бо ми боялися отруєння. Тож робота для нас була відповідальна: випити трохи принесеної води і почекати. Нехай краще на мені. Згодом налагодили постачання гарячої води з кав'ярень поблизу. Також в мої обов'язки входило спостереження за своїм ярусом голодуючих, спілкування, аналіз самопочуття і настрою. За тими, хто активно включився в акцію, пильно дивились не лише ми. Принаймні, завжди біля табору чергувала швидка допомога»¹⁸.

¹⁶ Як починалася студентська "Революція на граніті"? *Galinfo*. 2019. 3 жовтня. URL: https://galinfo.com.ua/news/yak_pochynalasya_studentska_revolyutsiya_na_graniti_327553.html

¹⁷ «Першою ознакою приходу змін буде, коли нам стане дійсно важко жити». *Gazeta.ua*. 2010. 24 вересня. URL: https://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_pershoju-oznakoyu-prihodu-zmin-bude-koli-nam-stane-dijsno-vazhko-zhiti/355045?mobile=false

¹⁸ Революція на граніті. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-na-graniti>

Тоді ж на Площі Жовтневої революції вперше з часів Української революції 1917–1921 рр. священники власне українських церков – УГКЦ та УАПЦ – щодня правили молебні у саморобних капличках¹⁹.

Відтак, студентське голодування було першою та однією з найуспішніших політичних акцій, з якої почалася нова сторінка в історії України. Ще одна спроба повторити успіх була зроблена рівно через два роки – у жовтні 1992 р. тоді вже на Майдані Незалежності студенти знову організували наметове містечко й оголосили голодування, вимагаючи відставки уряду та реформ. Акція і в цьому випадку завершилася лише частковим успіхом: відставкою тодішнього прем'єра Вітольда Фокіна, що був призначений на місце Віталія Масола, та в результаті так і нереалізованими обіцянками кардинальних змін від Леоніда Кучми, який став новим прем'єр-міністром.

Утім, повертаючись до Революції на граніті, варто наголосити, що саме вона стала першим поштовхом до перейменування Площі Жовтневої революції на Майдан Незалежності, що офіційно було закріплене вже на тлі відродження Української державної суверенності та самостійної в Рішенні виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів від 26 серпня 1991 р. № 524²⁰.

Та й для більшості лідерів Революції на граніті остання стала хорощим «плацдармом» для побудови успішної політичної та громадської кар'єри. Так, Олесь Доній у 1994 р., як член Центрального проводу Народного Руху України, став депутатом Київської міської ради, а в її складі – заступником голови Комісії з гуманітарних питань; у 1990–2000-х рр. встиг пройти шлях від голови Київської міської організації партії «Реформи і порядок» до члена правління Міжнародного фонду «Відродження», голови ради директорів Міжнародного благодійного фонду «Смолоскип», члена президії (голови молодіжної комісії) Національної ради Конгресу української інтелігенції та шеф-

¹⁹ Як починалася студентська «Революція на граніті»? *УІНП*. 2019. 2 жовтня. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-pochynalasya-studentska-revoluyuciya-na-graniti>

²⁰ Рішення Виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів № 524 від 26.08.1991 р. «Про перейменування площі Жовтневої революції та станції метро «Площа Жовтневої революції». *Державний архів міста Києва*. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/hromadianam/vystavky/354-dorichnytsi-nezalezhnosti-ukrainy>

редактора літературно-мистецького часопису «Молода Україна». Водночас у 2007–2014 рр. О. Доній був народним депутатом України 6-го (2007–2012) та 7-го (2012–2014) скликань. Паралельно із роботою у Верховній Раді України продовжував громадську діяльність: у рамках мистецького об'єднання «Остання Барикада», Центру досліджень політичних цінностей, Всеукраїнського комітету захисту української мови. І це вже не кажучи, що О. Доній реалізував себе і як телеведучий низки політичних та музичних програм, автор декількох книг і музичних альбомів²¹.

Маркіян Іващишин ще з 1989 р. був депутатом Львівської обласної ради I-го демократичного скликання. На початку 1990-х рр. він також став головою правління Фонду «Молода Україна», робив спробу організації право-консервативної партії «Третя Республіка», виступив організатором Союзу українського студентства та львівської газети «Post-Поступ». У 1993 р., коли закінчилися його депутатські повноваження у Львівській обласній раді, він покинув й пост голови Студентського братства Львова. Цього ж року разом з іншими членами Студентського братства Львова Ярославом Рущишиним, Андрієм Рожнятовським, Адріаном Кліщем та відомими львівськими митцями Сергієм Проскурнею і Владком Кауфманом став співзасновником Мистецького Об'єднання «Дзига». Згодом він став творцем та власником львівських клубів і кав'ярень «Лялька», «Вавілон-20», «За кулісами», «Під Клепсидрою».

На парламентських виборах 1994 р. як співзасновник громадського руху «Нова хвиля», підтримував обрання до Верховної Ради України Михайла Косіва, Ігоря Юхновського, Тараса Стецьківа, Ігоря Гриніва та Ігоря Колушка. На зламі 1990–2000-х рр. став членом партії «Реформи і порядок» в рамках якої разом із Олесем Донієм та Володимиром Чемерисом став співорганізатором акцій «Україна без Кучми», «За правду!».

Крім того, М. Іващишин досягнув успіхів у царині медіа: на початку 2000-х рр. був продюсером радіостанції «Ініціатива Ніко FM», співтворцем (разом із Я. Рущишиним) «Львівської газети». Обидва продукти мали на меті перетворитися на потужну інформаційну протипагу ЗМІ, контрольованими СДПУ (о), яка в цей час перебувала під впливом середовища Віктора Медведчука. На ґрунті діяльності «Львівської газети» у 2003 р., проти М. Іващишина та Я. Рущишина, з подачі тодішнього керівника Львівської

²¹ Доній Олександр Сергійович. *Офіційна Україна сьогодні (інтернет-довідник)*. URL: <http://dovidka.com.ua/user/?code=92646>

податкової адміністрації Сергія Медведчука, відкрили кримінальну справу за статтею 212, ч. 3 ККУ – «ухилення від сплати податків». 30 грудня 2003 р. Маркіян Іващишин був затриманий податковою міліцією, але після втручання народних депутатів України його відпустили, нічого не інкримінувавши. Врешті у 2004 р. долучився до створення громадської ініціативи «Пора», а в часі кампанії перед виборами президента України восени цього ж року став довіреною особою кандидата Віктора Ющенка. 21 травня 2019 р. М. Іващишин передчасно помер²².

Врешті, співкоординаторам Революції на граніті Олегів Тягнибоку і В'ячеславові Кириленку вдалося стати відомими українськими політиками: перший, пройшовши шлях від рядового члена Соціал-національної партії України (з 2004 р. – Всеукраїнське об'єднання «Свобода»), в результаті очолив цю політсилу, а також був народним депутатом України III, IV та VII скликань (1998–2006, 2012–2014) та кандидатом на посаду Президента України на виборах 2010 і 2014 рр.²³; другий упродовж 1990-х рр. очолював Всеукраїнську молодіжну громадську організацію «Молодий Рух», був членом президії Центрального проводу Народного Руху України, а починаючи із 1998 р., – народним депутатом України III–VIII скликань, а з 2 грудня 2014 до 29 серпня 2019 р. – віце-прем'єр-міністром України з гуманітарних питань²⁴.

Однак головний здобуток Революції на граніті все ж полягав не у створенні сприятливих умов для «гартування» окремих її лідерів до майбутньої публічної діяльності. Її ключовий сенс – закладення стрижневого каменю для становлення українського громадянського суспільства – тієї «візитки» соціуму в Україні, який, якщо у 1990-му р. лише почав окреслюватися, до середини 2000-х рр. вже сповна себе проявляв, і, як продемонстрували подальші події, дієво впливав на спрямування та перебіг політичного розвитку Української держави.

²² У Львові поховали одного з провідників «Революції на граніті». *Українські національні новини*. 2019. 24 травня. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1802493-u-lvovi-pokhovali-odnogo-z-providnikiv-revolyutsiyi-na-graniti>

²³ Біографія Олега Тягнибока. *Всеукраїнське об'єднання «Свобода»*. URL: <https://tiahnybok.info/about/biography/>

²⁴ Кириленко В'ячеслав Анатолійович. *Офіційна Україна сьогодні (інтернет-довідник)*. URL: <http://dovidka.com.ua/user/?code=42928>

2. Помаранчева революція

«Помаранчева революція» – збірна назва акцій протесту українських громадян, що були викликані як масовими фальсифікаціями президентських виборів 2004 р. на користь провладного кандидата, тодішнього прем'єр-міністра України Віктора Януковича, так і перманентними кризами в політичному й соціально-економічному розвитку, що накопичилися після набуття Україною незалежності. Ці події отримали назву за кольором, який використовували під час передвиборчої агітації, а згодом – і під час революційних подій прибічники кандидата в президенти Віктора Ющенка й опозиційної партії «Наша Україна»²⁵.

Перший тур президентської виборчої кампанії 2004 р., що відбувся 31 жовтня не приніс жодної сенсації – як і прогнозувалося, із приблизно однаковою кількістю голосів у другий тур вийшли опозиційний лідер В. Ющенко (у першому турі набрав 39,87 %) та В. Янукович (39,32 %), натомість, їхні найближчі переслідувачі набрали значно менше – лідер соціалістів О. Мороз – лише 5,81 %, а комуніст П. Симоненко – 4,97 %, а результати інших 20 кандидатів взагалі перебували у межах статистичної похибки²⁶.

У західних і центральних областях перевага була на стороні Віктора Ющенка, у південних і східних, відповідно, Віктора Януковича. Перед другим туром Ющенко очолив коаліцію, до якої ввійшли кандидати з першого туру – Юлія Тимошенко, Олександр Мороз та Анатолій Кінах (Партія промисловців і підприємців України). Інформаційну підтримку в умовах, коли українські центральні канали перебували під адміністративним тиском, і, як мінімум, були нейтральними, а як максимум – підтримували Віктора Януковича, помаранчевому табору надавав Петро Порошенко. Янукович же зробив ставку на максимальну явку свого потенційного електорату у східних областях і не без застосування адмінресурсу²⁷.

²⁵ Кульчицький С. Українська революція 2004 р. : монографія. Київ : Генеза, 2005. С. 9.

²⁶ Результат виборів першого туру. *Радіо Свобода*. 2004. 10 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/922650.html>

²⁷ Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада : монографія. Київ : Либідь, 2005. С. 62–63.; Грицик Ю. Остання битва. *Експрес*. 2004. № 174 (2186). 11–18 листопада. С. 4 ; Пукіш-Юнко І. Ющенко переміг *Високий замок*. 2004. № 207 (2887). 11–17 листопада. С. 1,3.

Другий тур виборів відбувся 21 листопада 2004 р. Дані Національного екзит-полу'2004, проведеного при координації проекту фондом «Демократичні ініціативи», засвідчили, що В. Ющенко отримав 54 % усіх опитаних, а В. Янукович – лише 43 %, при цьому, що похибка дослідження не перевищувала 2 %²⁸. Тим не менше, офіційні результати другого туру голосування, оголошені ЦВК ввечері 24 листопада, суттєво відрізнялися від вищезгаданих екзит-полівських: В. Януковича оголосили переможцем із набраними 49,46 % виборців, тоді, як В. Ющенко офіційно набрав 46,61 %. Це значно обурило українську громадськість.

Ще 21 листопада прибічники партії «Наша Україна» почали встановлювати на Майдані Незалежності в Києві наметове містечко. Кількість мітингувальників у той день становила близько 30 тисяч, а вже на наступний сягнула 100 тисяч осіб²⁹. 23 листопада на Хрещатику було встановлено 400 наметів. Завдяки супутниковій трансляції з Майдану Незалежності про події в Україні дізнався світ. Іноземних журналістів дивували масштаби народного виступу, який був викликаний не стільки результатами виборів, кільки незадоволенням громадян своїм становищем та укладом суспільного життя, який панував більше десятиліття³⁰.

Під час пленарного засідання 23 листопада 2004 р. В. Ющенко, з ініціативи старійшини парламенту І. Юхновського на Острозькій Біблії прийняв присягу на вірність народу України. І хоч із юридичної точки зору істинність такої

²⁸ Панасюк Б. Помаранчева революція в променях національної ідеї: історико-художній нарис. Київ : КНЕУ, 2006. С. 33 ; Результати Національного екзит-полу'2004: станом на 23.30 (оброблено 100 % анкет) Віктор Ющенко – 54 %, Віктор Янукович – 43 %. Проти обох – 3%. *Radio Свобода*. 2004. 26 листопада. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/923422.html>

²⁹ Або...або. *Експрес*. 2004. № 181 (2198). 23–24 листопада. С. 1 ; Костюк Т. О. Помаранчева революція: історична зумовленість та історична невизначеність. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. С. 6 ; Voeckh K., Vökl E. Ukraine: Von der Roten zur Orangenen Revolution. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet; München : Südosteuropa-Gesellschaft, 2007. PP. 242–243.

³⁰ Артимішин П. Помаранчева революція в Україні та Росія (до питання наявності російського чинника під час українських президентських виборів 2004 року). *З історії західноукраїнських земель* / гол. редколегії Микола Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016–2017. Вип. 12–13. С. 182–183.

інаугурації була сумнівною, вона легітимізувала його образ «народного президента» серед прихильників³¹. Якщо ж врахувати, що для прихильників В. Януковича головним аргументом для того, щоб уже вважати свого кандидата новим українським президентом були офіційні результати другого туру виборів, у той же час, коли чинним законним президентом до часу офіційної інаугурації наступника залишався Л. Кучма, у розпорядженні якого надалі залишались різні інструменти виходу із кризи, аж до введення надзвичайного стану, то стає зрозумілим, наскільки напруженою в Україні стала ситуація наприкінці листопада.

Тим часом 24 листопада Центральна виборча комісія затвердила офіційний протокол другого туру виборів. Голова українського парламенту Володимир Литвин оголосив, що жоден державний орган не має повноважень скасовувати результати виборів. Леонід Кучма, зі свого боку, закликав не застосовувати до протестувальників силу і невідкладно розпочати пошук виходу з «глухого кута».

Загалом мирну атмосферу на протестуючому Майдані порушували інформаційні викиди про можливий силовий розгін Майдану, прибуття на базу бригади Внутрішніх військ «Барс» в Ірпені і на територію Адміністрації Президента України бійців російського спецназу «Вітязь» з метою «наведення порядку» в Україні, або і викрадення активістів на Майдані та вивезення їх до Росії. Однак такі повідомлення керівництво МВС та міська влада Києва спростовували. Врешті, 27 листопада на позачерговому засіданні Верховної ради депутати висловили недовіру Центральній виборчій комісії. В цей час прибічники Януковича у східних і південних областях намагалися розгойдати сепаратистські настрої, що загрожувало цілісності країни³².

Наприклад, 28 листопада 2004 р. на протывагу Помаранчевій революції у Северодонецьку на Луганщині відбувся т. зв. «Всеукраїнський з'їзд народних депутатів та депутатів місцевих рад».

³¹ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України від 23 листопада 2004 р. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1817.html>

³² Артимишин П. Помаранчева революція в Україні та Росія (до питання наявності російського чинника під час українських президентських виборів 2004 року). *З історії західноукраїнських земель* / [гол. редколегії Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016–2017. Вип. 12–13. С. 186.

У ході з'їзду було ухвалено резолюцію, що містила чотири основні пункти:

1. Ухвалено рішення щодо визнання легітимним постанови ЦВК про результати виборів, відповідно до якої перемогу здобув Віктор Янукович. Делегати постановили, що у випадку приходу до влади нелегітимного президента, Віктора Ющенка, вони залишають за собою право на захист громадян своїх регіонів у вигляді створення Південно-східної української автономної республіки (ПСУАР).

2. Було вирішено створити Міжрегіональну раду органів місцевого самоврядування українських регіонів, робочий орган якого було вирішено розмістити у Харкові.

3. Було прийняте рішення про проведення 12 грудня 2004 р. референдуму у Луганській та Донецькій областях стосовно надання цим регіонам статусу автономних республік у складі федеральної України.

4. Під час з'їзду Луганська, Донецька та Харківська обласні ради заявили про підпорядкування собі міліції та представництв інших державних структур на території своїх областей, а також відмовилися перераховувати кошти до державного бюджету³³.

Проведення з'їзду у Северодонецьку різко засудили як президент України Л. Кучма, так і голова Верховної Ради України В. Литвин та лідер опозиції В. Ющенко. Леонід Кучма вважав ці дії такими, що «не відповідають ані Конституції України, ані українському законодавству», а ідею створення ПСУАР – незаконною³⁴. Цікаво, що у тій пресі, яка займала прихильну до «помаранчевих» позицію, лунали думки, що насправді президент України негласно підтримав організацію з'їзду, маючи на меті через утворення автономій зберегти свій економічний та політичний вплив³⁵.

В. Литвин назвав таку «спробу будь-якої регіональної влади України самостійно проголосити у тій чи іншій формі автономію

³³ Стенограма Всеукраїнського съезда депутатов Верховной Рады АР Крым, местных советов всех уровней. *CityNews*. 2004. 28 ноября. URL: <http://www.citynews.net.ua/stenograma.html>

³⁴ Харьков – столица Юго-Восточной федеративной республики. *NewsInfo*. 2004. 28 ноября. URL: <http://www.newsinfo.ru/articles/2004-11-28/item/526072/>

³⁵ Балюк Н. Шантаж чи передумова надзвичайного стану? *Високий замок*. 2004. № 219 (2899). 29 листопада. С. 1 ; Ісаєв В. Як ділять Україну? *Експрес*. 2004. № 189 (2210). 9–16 грудня. С. 7.

своєї області» антиконституційною та «кримінально караним діянням»³⁶.

Виступаючи 28 листопада паралельно із подіями на з'їзді на сцені Майдану перед велелюдним мітингом, В. Ющенко назвав дії «закликами до сепаратизму», що «можуть поставити під загрозу територіальну цілісність України». Ініціаторами скликання з'їзду та реалізації ідеї створення «східно-південної автономії» він назвав «владу, яка повністю програла вибори», а конкретними реалізаторами – очільника Донецької ОДА А. Близнюка, голову Харківської ОДА Є. Кушнар'ова та губернатора Луганщини О. Єфремова, які таким способом намагались заодно і уникнути відповідальності за фальсифікації виборів у своїх регіонах. Лідер «помаранчевих» висловив вимогу порушити кримінальні справи проти «губернаторів-сепаратистів»³⁷.

Уже 30 листопада Генеральна прокуратура України порушила кримінальне провадження за фактом спроби захоплення державної влади. Карну справу порушили відповідно до ч. 1 ст. 109 (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади) та ч. 1 ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) ККУ, а Служба безпеки України ще 29 листопада порушила карну справу за ч. 2. ст. 110 ККУ (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України)³⁸. Пресслужба цього відомства повідомила, що причиною порушення кримінальної справи став той факт, що «деякі представники влади та інші особи у своїх публічних виступах заявили про необхідність відокремлення від України південно-східних регіонів країни»³⁹.

³⁶ Литвин В. М. Україна – 2004. Події. Документи. Факти.: у 3 т. Київ: Видавництво ТзОВ «3 Медіа», 2005. Т. 1. С. 295.; «Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету й територіальній цілісності держави». З виступу Голови Верховної Ради України В. М. Литвина 30 листопада 2004 року. *Голос України*. 2004. № 227 (3477). 1 грудня. С. 1–2.

³⁷ Фаріон І. Ющенко вимагає покарати сепаратистів. *Високий замок*. 2004. № 219 (2899). 29 листопада. С. 3.

³⁸ Литвин В. М. Україна – 2004. Події. Документи. Факти.: у 3 т. Київ: Видавництво ТзОВ «3 Медіа», 2005. Т. 3. С. 170–171.

³⁹ Корчинский А. Генпрокурор поручил СБУ вмешаться в политический кризис. *Сегодня*. 2004. № 273 (1917). 1 декабря. С. 3.; Украина: возбуждено уголовное дело по факту заявлений о необходимости отделения регионов. *РИА “Новости”*. 2004. 30 ноября. URL: <http://www.webcitation.org/6JE0Z1peb>

Попри наявність серед частини населення Півдня та Сходу України позитивних візій стосовно можливої автономії цих регіонів, усе ж здебільшого вони були спровоковані побоюваннями щодо можливої громадянської війни, які були часто штучно сконструйованими відповідними політтехнологіями, що пізніше поширились і у мас-медіа⁴⁰. Адже якщо персона В. Януковича справді мала значну підтримку серед населення південно-східних областей України, то ідея федералізації України (не в контексті вкрай необхідної децентралізації, а власне поділу територіальної унітарної держави на федеративні суб'єкти) до листопада 2004 р. фактично не існувала поза межами окремих місцевих та зарубіжних кабінетних ідеологів, що брали участь у виборчій кампанії В. Януковича⁴¹. Зрештою, ідея створення ПСУАР зникла із публічного дискурсу 2004 р. так само несподівано, як і з'явилась.

Тим часом остаточний вердикт щодо президентських виборів 2004 р. очікувався від Верховного суду України, який, врешті, було оголошено 3 грудня: «враховуючи неможливість оприлюднення офіційних результатів другого туру виборів, провести повторне голосування 26 грудня 2014 р.»⁴².

Після 12 днів Помаранчевої революції напруга, нарешті, спала, політики приступили до обговорення змін у виборчому законі, зміщення центру влади від президента до парламенту й уряду, перегляду складу Центральної виборчої комісії. 8 грудня, в результаті голосування у парламенті, Україна перетворилася на парламентсько-президентську республіку. А 26 грудня, внаслідок перевиборів, новим президентом став Віктор Ющенко, який 23 січня 2005 р. офіційно склав відповідну

⁴⁰ Васютин Н., Філатов А. Донбасс разозлился. *Сегодня*. 2004. № 271 (1915). 29 ноября. С. 4 ; Не «зуб за зуб», а третий закон Ньютона. *Еженедельник «2000»*. 2004. № 49 (247). 3–9 декабря. С. 4 ; Krushelnysky A. *An Orange Revolution: A Personal Journey Through Ukrainian History*. London : Harvill Secker, 2006. PP. 77.

⁴¹ Балюк Н. На вірус сепаратизму у нас стійкий імунітет. *Високий замок*. 2004. № 222 (2902). 2–8 грудня. С. 3.

⁴² Верховний Суд поставив крапку. *Голос України*. 2004. № 231 (3481). 7 грудня. С. 2 ; Окрема ухвала Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року щодо другого туру виборів Президента України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3454B7EA09778744C2257B4E0039DCA2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3454B7EA09778744C2257B4E0039DCA2)

присягу та офіційно розпочав виконувати обов'язки глави держави⁴³.

Тоді ж «помаранчева коаліція» (повна назва «Всеукраїнська громадська організація “Коаліція учасників Помаранчевої революції”»)), що прийшла до влади після перемоги революції, складалася з чотирьох основних політичних осередків: блоку «Наша Україна» (за підтримки В. Ющенка), Блоку Юлії Тимошенко (на чолі з Юлією Тимошенко), Соціалістичної партії України (на чолі з Олександром Морозом) та Партії промисловців і підприємців України (на чолі з Анатолієм Кінахом). Одразу після президентських виборів Ющенко сформував уряд помаранчевої коаліції, призначивши до нього представників чотирьох політичних груп. Проте всі чотири негайно висловили невдоволення пропорційним значенням своїх міністерських повноважень. Зусилля Президента щодо посередництва і возз'єднання коаліційного уряду були невдалими. Як наслідок, уряд Ю. Тимошенко, призначений 4 лютого 2005 р., відправився у відставку вже 8 вересня того ж року⁴⁴.

До цього ще 5 вересня 2005 р. тодішній голова Секретаріату Президента України Олександр Зінченко, подавши у відставку, дав пресконференцію, під час якої звинуватив у корупції секретаря РНБО Петра Порошенка, першого помічника Олександра Третьякова і лідера парламентської фракції «Наша Україна» Миколи Мартиненка. На цій же пресконференції П. Порошенко відкинув звинувачення⁴⁵.

У результаті, на декілька років Україна потрапила у вир владних міжусобиць, які врешті завершилися президентством Віктора Януковича, що розпочалось 2010 р. І, як виявилось пізніше, стало передумовою до ще однієї української революції.

⁴³ Артимишин П. Помаранчева революція в Україні та Росія (до питання наявності російського чинника під час українських президентських виборів 2004 року). *З історії західноукраїнських земель* / гол. редколегії Микола Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016–2017. Вип. 12–13. С. 196–197.

⁴⁴ Місюра О. Сьогодні – 10 років від дня створення Коаліції учасників Помаранчевої революції. *Korrespondent.net*. 2014. 30 грудня. URL: <https://web.archive.org/web/20150204121150/http://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3462480/>

⁴⁵ Зінченко про Порошенка і любих друзів 2005. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MUKZsJ9SBaE>

3. Революція Гідності

Корумпована, послідовно проросійська політика президента В. Януковича та фактично підпорядкованих йому уряду М. Азарова і Верховної Ради України у 2010–2013 рр. супроводжувалася утиском малого бізнесу, руйнуванням фінансової системи, русифікацією всіх сфер життя та узурпацією влади вузьким колом людей, наближених до тодішнього очільника України, спричинила системну політичну кризу у державі.

Безпосереднім приводом до початку масових акцій протесту в Україні стало оголошення 21 листопада 2013 р. урядом М. Азарова рішення про призупинення підготовки Угоди про асоціацію з ЄС, яку планувалося оформити на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р.⁴⁶

Національно-патріотичні протестні акції посилювалися після того, як о 4:30 30 листопада 2013 р. спецназ міністерства внутрішніх справ «Беркут» здійснив силовий розгін учасників Євромайдану в центрі Києва. Свавільля правоохоронних органів викликало чергову хвилю всенародного обурення.

1 грудня 2013 р. на вулиці Києва вийшли сотні тисяч громадян з вимогою об'єктивного розслідування та покарання винних. Багатолюдний мітинг закінчився захопленням ряду адмінбудівель, зокрема – приміщення Київської міської державної адміністрації та Будинку профспілок. Об'єднана опозиція на чолі із Олегом Тягнибоком («Всеукраїнське об'єднання “Свобода”»), Віталієм Кличком (партія «Удар») та Арсенієм Яценюком (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина») провела Народне віче на Майдані Незалежності, створила Штаб національного спротиву та оголосила про початок загальнонаціонального страйку з вимогою відставки Кабінету Міністрів та проведення позачергових виборів президента й уряду⁴⁷.

8 грудня 2013 р. на задалегідь анонсований «марш мільйонів» на Майдані Незалежності в Києві за різними

⁴⁶ 10 днів, які змінили Україну: 21 листопада 2013. *BBC-news*. 2014. 21 листопада. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141120_10_days_in_november_2013_21_az

⁴⁷ Євромайдан переростає у Єврореволюцію? *Радіо Свобода*. 2013. 3 грудня. URL: <https://web.archive.org/web/20131202230225/http://www.radiosvoboda.org/content/article/25178760.html>

оцінками вийшли від кількадесят до кількох сот тисяч людей, незадоволених правлячим режимом В. Януковича. Ключовою вимогою цього масштабного мітингу була зміна влади і «перезавантаження країни». Водночас опозиція закликала мітингувальників «розширити Майдан» і пікетувати весь урядовий квартал. Колони людей вирушили до Адміністрації Президента, Кабміну, Верховної Ради України, МВС, Генпрокуратури і розбили там намети. Однак уже наступного дня підрозділи внутрішніх військ МВС України знищили блокпости та барикади «Євромайдану» в урядовому кварталі та відтіснили протестувальників до Майдану Незалежності⁴⁸.

Після невдалого штурму силовиками барикад мітингувальників у центрі Києва в ніч на 11 грудня 2013 р. та неефективних спроб проведення у столиці масштабного мітингу на противагу Євромайдану режим В. Януковича домігся ухвалення 16 січня 2014 р. у стінах Верховної Ради України (з порушенням установленної процедури голосування) 10 законів, спрямованих на звуження конституційних прав і свобод громадян. Прийняття «законів про диктатуру» призвело до запеклого силового протистояння мітингувальників з міліцією та внутрішніми військами⁴⁹.

19 січня 2014 р. радикально налаштована група з «Правого сектора» зробила спробу штурму кордону охорони до урядового кварталу з боку вулиці Грушевського і, отже, мирна акція переросла в жорстоке протиборство учасників «Євромайдану» з силовиками.

Під час протистоянь поблизу стадіону «Динамо» на вулиці Грушевського 22 січня 2014 р. з'явилися перші жертви. З вогнепальної зброї вбиті учасники «Євромайдану» вірменин за походженням Сергій Нігоян та білорус Михайло Живневський. Поранений цього дня 45-річний уродженець Львівщини Роман Сенік помер 25 січня 2014 р. у лікарні. Також 22 січня у лісі під Києвом було виявлено тіло львів'янина Юрія Вербицького зі слідами тортур – активіста Майдану викрали невідомі з лікарні напередодні. 28 січня 2014 р. від численних травм, яких зазнав

⁴⁸ Календар Майдану. 8 грудня 2013. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1277>

⁴⁹ Хоменко С. «Ручні» закони: путч чи запорука благополуччя? *BBC-news*. 2014. 16 січня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/01/140116_parliament_thursday_sx

22 січня, помер ще один учасник Майдану – киянин Олександр Бадера⁵⁰.

Поступово протести вийшли за межі Києва та охопили всю територію України. Мітинги на підтримку «Євромайдану» проходили майже в усіх куточках України. Найбільш драматичним етапом «Революції гідності» стали події у Києві 18–20 лютого 2014 р., під час яких загинули близько сотні протестувальників («Небесна сотня») і декілька сотень були травмовані⁵¹.

На тлі глибокої політичної кризи Президент В. Янукович вступив у прямі перемовини з опозицією, результатом чого стало підписання угоди щодо врегулювання кризи в Україні, яка передбачала відновлення дії Конституції України в редакції 2004 р.; формування нового коаліційного уряду; проведення до вересня 2014 р. конституційної реформи, а до грудня 2014 р. – позачергових президентських виборів.

Рішення Верховної Ради України про відновлення легітимного конституційного ладу (в редакції від 8 грудня 2004 р.) увечері 21 лютого 2014 р. активно обговорювали на Майдані. Один із сотників «Самооборони Майдану» Володимир Парасюк у своїй промові висунув ультиматум (підтриманий Майданом): В. Янукович має добровільно скласти президентські повноваження до 10 години 22 лютого 2014 р. Тим часом, у ніч з 21 на 22 лютого В. Янукович утік з Києва⁵².

22 лютого 2014 р. Верховна Рада України 328-ма голосами народних депутатів ухвалила постанову про усунення В. Януковича з посади Президента України, аргументуючи таке рішення самоусуненням глави держави від виконання обов'язків та призначила позачергові президентські вибори на 25 травня 2014 р. Наступного дня постановою Парламенту обов'язки президента були покладені на обраного того ж дня Головою Верховної Ради України Олександра Турчинова⁵³.

⁵⁰ Герої Небесної Сотні... Хто вони? *Армія-inform*. 2021. 20 лютого. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/20/geroyi-nebesnoyi-sotni-hto-vony/>

⁵¹ 107 Героїв Небесної Сотні. *Небесна сотня*. URL: <https://nebesnasotnya.com/>

⁵² Задорожній О. *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право*. Київ : К. І. С., 2014. С. 44–47.

⁵³ Верховна Рада обрала спікера. *Українська правда*. 2014. 22 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/22/7015677/>; Рада скинула Януковича. *Українська правда*. 2014. 22 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/22/7015777/>

Загалом, ключовими наслідками перемоги Революції Гідності став вихід України із зони впливу Росії в економічній та політичній сферах, та відносне зменшення залежності від Росії в культурній сфері:

– В економічній сфері відбулося істотне зменшення залежності від критичного для економіки України імпорту з Росії енергоносіїв. Цьому сприяли два чинники: збільшення експорту енергоносіїв із Європи і зменшення внутрішнього енергоспоживання через війну на сході України та російську інтервенцію до Криму. Також зменшення залежності відбулось через розрив торгових відносин із Росією: внаслідок введення проти Росії міжнародних санкцій через її агресію проти України та торговельних війн РФ проти України («Сирна війна», «Шоколадна війна», знищення санкційних продуктів тощо).

– У політичній сфері зменшення залежності було досягнуте як внаслідок наявності військового протистояння між Україною і Росією, так і через очищення політичної системи України від проросійських сил у результаті проведених в Україні виборів Президента, парламентських та місцевих виборів, які дали змогу потрапити в політику новим людям, які під час Майдану були його активними учасниками, в тому числі волонтерами.

– У військово-політичній сфері було скасовано позаблоковий статус України, що ознаменувало вихід України з буферної зони між Західним світом і Росією, та розпочато масштабну реформу Збройних сил України згідно із стандартами НАТО.

– У культурній сфері зменшення залежності від РФ відбулось внаслідок обмеження на концертну діяльність в Україні для акторів, які публічно підтримали агресивну політику Путіна, та заборону трансляції частини російської теле-, та кінопродукції, яка пропагує або прославляє російські силові структури та імперську політику. Тим не менше, частка російської та російськомовної телепродукції в українському медійному просторі станом на лютий 2022 р. все ще залишалася непропорційно високою.

Кремль не полишив намагань повернути Україну до сфери свого впливу, розпочавши фактично війну, окупувавши невдовзі після Революції Гідності Крим і частини Донецької та Луганської областей. Утім на оборону цінностей, які відстоював Майдан, постали воїни, що і сьогодні, в умовах розгортання

повномасштабного російського вторгнення до України, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., боронять нашу незалежність і територіальну цілісність від російського агресора. І, безсумнівно, точно переможуть, забезпечивши Україні європейський шлях, який вона виборюю впродовж останніх 30-ти років за допомогою творців змін. Їх було за останні десятиліття чимало, і точно зараз стало ще більше. А, отже, є перспективи, а разом з ними – і майбутнє.

ВИСНОВКИ

Отже, впродовж тридцятилітньої історії відновленої Української Держави відбулися три революції, які чітко засвідчили тверде відстоювання українською нацією демократичних цінностей та європейський вектор розвитку. Так, Революція на граніті заклала основи для формування українського громадянського суспільства та вивела у публічний простір майбутніх лідерів революційного супротиву, які відтак почали суттєво впливати на перебіг політичного розвитку України. Помаранчева революція продемонструвала, що закладені у попередній революції основи громадянського суспільства дуже впевнено відстоюють свій політичний вибір. Натомість Революція Гідності засвідчила боротьбу українським суспільством за європейський вектор розвитку країни. Водночас відбувся відхід із зони впливу російської федерації в економічній та політичній сферах.

Однак Кремль не полишив намагань повернути Україну до сфери свого впливу, розпочавши фактично війну, окупувавши невдовзі після Революції Гідності Крим і частини Донецької та Луганської областей. Утім на оборону цінностей, які відстоював Майдан, постали воїни, що і сьогодні, в умовах розгортання повномасштабного російського вторгнення до України, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., боронять нашу незалежність і територіальну цілісність від російського агресора. І, безсумнівно, точно переможуть, забезпечивши Україні європейський шлях, який вона виборюю впродовж останніх 30-ти років за допомогою творців змін. Їх було за останні десятиліття чимало, і точно зараз стало ще більше. А, отже, є перспективи, а разом з ними – і майбутнє.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розглядаються безпосередні приводи, причини, наслідки та вплив на формування демократичної української держави трьох революцій: Революції на граніті (2–17 жовтня 1990 р.), Помаранчевої революції (22 листопада – 26 грудня 2004 р.), Революції Гідності (21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р.). Детально зупинилися на основних рушійних силах усіх революцій. Водночас наголошується і на такому важливому аспекті як формування із учасників Революції на граніті частини новітньої української політичної еліти (Маркіян Іващишин, Олесь Доній, Олег Тягнибок, В'ячеслав Кириленко та ін.). Доведено, що Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція гідності чітко відстоювали демократичні принципи та європейський вектор розвитку. При цьому остання сприяла остаточному відходу з-під політичного та економічного впливу російської федерації України. Однак імперські амбіції керівництва росії та намагання повернути Україну до сфери свого впливу призвели у 2014 р. до нової російсько-української війни.

Література

1. 10 днів, які змінили Україну: 21 листопада 2013. *BBC-news*. 2014. 21 листопада. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141120_10_days_in_november_2013_21_az
2. 107 Героїв Небесної Сотні. *Небесна сотня*. URL: <https://nebesnasotnya.com/>
3. Або...або. *Експрес*. 2004. № 181 (2198). 23–24 листопада. С. 1.
4. Артимишин П. Помаранчева революція в Україні та Росія (до питання наявності російського чинника під час українських президентських виборів 2004 року). *З історії західноукраїнських земель* / гол. редколегії Микола Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016–2017. Вип. 12–13. С. 179–200.
5. Балюк Н. На вірус сепаратизму у нас стійкий імунітет. *Високий замок*. 2004. № 222 (2902). 2–8 грудня. С. 3.
6. Балюк Н. Шантаж чи передумова надзвичайного стану? *Високий замок*. 2004. № 219 (2899). 29 листопада. С. 1 ; Ісаєв В. Як ділять Україну? *Експрес*. 2004. № 189 (2210). 9–16 грудня. С. 7.

7. Біографія Олега Тягнибока. *Всеукраїнське об'єднання «Свобода»*. URL: <https://tiahnybok.info/about/biography/>
8. Васютин Н., Філатов А. Донбасс розозлился. *Сегодня*. 2004. № 271 (1915). 29 ноября. С. 4 ; Не «зуб за зуб», а третий закон Ньютона. *Еженедельник «2000»*. 2004. № 49 (247). 3–9 декабря. С. А4.
9. Верховна Рада обрала спікера. *Українська правда*. 2014. 22 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/22/7015677/> ; Рада скинула Януковича. *Українська правда*. 2014. 22 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/22/7015777/>
10. Верховний Суд поставив крапку. *Голос України*. 2004. № 231 (3481). 7 грудня. С. 2 ; Окрема ухвала Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року щодо другого туру виборів Президента України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3454B7EA09778744C2257B4E0039DCA2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3454B7EA09778744C2257B4E0039DCA2)
11. Войналович В. «Галицький проект» релігійного відродження в Україні 1970–1980 років. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 1. С. 72–103.
12. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада : монографія. Київ : Либідь, 2005. 368 с.
13. Грицик Ю. Остання битва. *Експрес*. 2004. № 174 (2186). 11–18 листопада. С. 4.
14. Пукіш-Юнко І. Ющенко переміг *Високий замок*. 2004. № 207 (2887). 11–17 листопада. С. 1–3.
15. Герої Небесної Сотні... Хто вони? *Армія-inform*. 2021. 20 лютого. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/20/geroyi-nebesnoyi-sotni-hto-vony/>
16. Доній Олександр Сергійович. Офіційна Україна сьогодні (інтернет-довідник). URL: <http://dovidka.com.ua/user/?code=92646>
17. Євромайдан переростає у Єврореволюцію? *Радіо Свобода*. 2013. 3 грудня. URL: <https://web.archive.org/web/20131202230225/http://www.radiosvoboda.org/content/article/25178760.html>
18. Зінченко про Порошенка і любих друзів 2005. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MUKZsJ9SBaE>

19. Задорожній О. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ : К. І. С., 2014. 1016 с.

20. Календар Майдану. 8 грудня 2013. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1277>

21. Кириленко В'ячеслав Анатолійович. Офіційна Україна сьогодні (інтернет-довідник). URL: <http://dovidka.com.ua/user/?code=42928>

22. Корчинский А. Генпрокурор поручил СБУ вмишляться в политический кризис. *Сегодня*. 2004. № 273 (1917). 1 декабря. С. 3.

23. Костюк Т. О. Помаранчева революція: історична зумовленість та історична невизначеність. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. С. 6.

24. Кульчицкий С. Українська революція 2004 р. : монографія. Київ: Генеза, 2005. 368 с.

25. Литвин В. М. Україна – 2004. Події. Документи. Факти : у 3 т. Київ : Видавництво ТЗОВ «3 Медіа», 2005. Т. 1. 388 с.

26. Литвин В. М. Україна – 2004. Події. Документи. Факти : у 3 т. Київ : Видавництво ТЗОВ «3 Медіа», 2005. Т. 3. 416 с.

27. Литвин В. М. «Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету й територіальній цілісності держави». З виступу Голови Верховної Ради України В. М. Литвина 30 листопада 2004 року. *Голос України*. 2004. № 227 (3477). 1 грудня. С. 1–2.

28. Місюра О. Сьогодні – 10 років від дня створення Коаліції учасників Помаранчевої революції. *Korrespondent.net*. 2014. 30 грудня. URL: <https://web.archive.org/web/20150204121150/http://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3462480/>

29. Панасюк Б. *Помаранчева революція в променях національної ідеї: історико-художній нарис*. Київ : КНЕУ, 2006. 176 с.

30. «Першою ознакою приходу змін буде, коли нам стане дійсно важко жити». *Gazeta.ua*. 2010. 24 вересня. URL: https://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_persho-yu-oznakoyu-prihodu-zmin-bude-koli-nam-stane-dijsno-vazhko-zhiti/355045?mobile=false

31. Петренко Л. Маркіян Іващишин: голодування – це не авантюра, це радше – романтизм. *Zaxid.net*. 2010. 15 жовтня. URL:

https://zaxid.net/markiyan_ivashhishin_goloduvannya__tse_ne_avant_yura_tse_radshe_romantizm_n1113576

32. Підкова І. Парламентська опозиція в процесах суверенізації Української РСР: Народна рада і Всесоюзний референдум 1991. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11–12. С. 107–114.

33. Плохій С. Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. Харків : КСД, 2019. 512 с.

34. Попович З. Співіснування ринкових, планових і адміністративних механізмів господарювання в економічній системі СРСР. *Спільне. Commons*. 2016. 12 квітня. URL: <https://commons.com.ua/uk/spivisnuvannya-rinkovih-planovih-i-administrativnih-mehanizmv-gospodaryuvannya-v-ekonomichnij-sistemi-srsr/>

35. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». *Верховна Рада України*. 1990. 17 жовтня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=402-12#Text>

36. Революція на граніті. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-na-graniti>

37. Революція на граніті: Ми були циніками, які загинули б заради ідеї, – Михайло Свистович. *МАЙДАН*. 2015. 3 жовтня. URL: <https://maidan.org.ua/2015/10/revolyutsiya-na-hraniti-my-buly-tsynikamy-yaki-zahynuly-b-zarady-ideji-myhajlo-svystovych/>

38. «Революція на граніті»: 30 років тому студенти розпочали протест на Майдані. *Донецька обласна державна адміністрація*. 2020. 2 жовтня. URL: <https://dn.gov.ua/news/revolyuciya-na-graniti-30-rokiv-tomu-studenti-rozpochali-protest-na-majdani>

39. Результат виборів першого туру. *Радіо Свобода*. 2004. 10 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/922650.html>

40. Результати Національного екзит-полу'2004: станом на 23.30 (оброблено 100 % анкет) Віктор Ющенко – 54 %, Віктор Янукович – 43 %. Проти обох – 3%. *Радіо Свобода*. 2004. 26 листопада. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/923422.html>

41. Рішення Виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів № 524 від 26.08.1991 р. «Про перейменування площі Жовтневої революції та станції метро «Площа Жовтневої революції». Державний архів міста Києва. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/hromadianam/vystavky/354-do-richnytsi-nezalezhnosti-ukrainy>

42. Салюк А. «Розраховували ми виключно на власні сили». *Збруч*. 2015. 5 жовтня. URL: <https://zbruc.eu/node/42191>

43. Семків В. Великий жовтень по-українськи. *Україна молода*. 2010. 1 жовтня. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1749/180/61913/>

44. Сич О. М. Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, НАН України. Київ, 2019. 457 с.

45. Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України від 23 листопада 2004 р. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1817.html>

46. Стенограма Всеукраїнського съезда депутатів Верховної Ради АР Крым, местных советов всех уровней. *CityNews*. 2004. 28 ноября. URL: <http://www.citynews.net.ua/stenograma.html>

47. Студентська революція на граніті : альбом / авт. та упоряд. О. Доній. Київ : Смолоскип, Тріумф, 1995. 129 с.

48. У Львові поховали одного з провідників «Революції на граніті». *Українські національні новини*. 2019. 24 травня. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1802493-u-lvovi-pokhovali-odnogo-z-providnikiv-revoljutsiyi-na-graniti>

49. Удод О.А. Мороз Олександр Олександрович. Енциклопедія історії України : т. 7: Мі-О / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2010. С. 72–73.

50. Украина: возбуждено уголовное дело по факту заявлений о необходимости отделения регионов. *РИА «Новости»*. 2004. 30 ноября. URL: <http://www.webcitation.org/6JE0Z1peb>

51. Фаріон І. Ющенко вимагає покарати сепаратистів. *Високий замок*. 2004. № 219 (2899). 29 листопада. С. 3.

52. Харьков – столица Юго-Восточной федеративной республики. *NewsInfo*. 2004. 28 ноября. URL: <http://www.newsinfo.ru/articles/2004-11-28/item/526072/>

53. Хоменко С. «Ручні» закони: путч чи запорука благополуччя? *BBC-news*. 2014. 16 січня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/01/140116_parliament_thursday_sx

54. Як починалася студентська «Революція на граніті»? *Galinfo*. 2019. 3 жовтня. URL: https://galinfo.com.ua/news/yak_pochynalasya_studentska_revoluutsiya_na_graniti_327553.html

55. Як починалася студентська «Революція на граніті»? *УІНП*. 2019. 2 жовтня. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-pochynalasya-studentska-revoluuciya-na-graniti>

56. Boeckh K., Völkl E. Ukraine: Von der Roten zur Orangenen Revolution. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet; München : Südosteuropa-Gesellschaft, 2007. PP. 242–243.

57. Krushelnycky A. *An Orange Revolution: A Personal Journey Through Ukrainian History*. London: Harvill Secker, 2006. PP. 77.

58. Harrison M., Plan Kim B. Y. Siphoning and Corruption in the Soviet Command Economy. Warwick : Warwick Economic Research Papers, 2001. № 606. 20 p.

Information about the authors:

Artymyshyn Pavlo Ivanovych,

Candidate of Historical Sciences, Researcher,
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Kozelnytska str., Lviv, 79026, Ukraine

Ilnytskyi Vasyl Ivanovych,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of History of Ukraine,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine